

Оригинални научни рад

Милош М. МАРСЕНИЋ*

Универзитет у Приштини, Филозофски факултет Косовској Митровици
Катедра за историју

ЦРКВЕНЕ МАТИЧНЕ КЊИГЕ КАО ИЗВОРИ ДЕМОГРАФСКИХ ПОДАТАКА ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Апстракт: Демографија је наука која проучава становништво а историјом развика становништва бави се историјска демографија. Основни извор података за неку популацију су пописи. Уз пописе, мноштво података можемо добити из црквених матичних књига које региструју догађаје у тренутку када се они десе. Матичне књиге рођених, венчаних и умрлих садрже податке којих у пописима нема: датуме рођења, венчања и умирања појединачних особа, имена, презимена, занимања, порекло уписаних, брачно стање и старост младенаца, старост преминулих и разлог њихове смрти. Због информација које се у њима налазе и потребе да се проучава живот обичног човека, црквене матичне књиге су вредан историјски извор за демографе и историчаре. Матичне књиге до сада нису довољно коришћене. Оне су се раније налазиле у поседу верских заједница а данас су у архивима. Ово олакшава њихову употребу у различите сврхе. Велики значај могу имати за демографску анализу локалне заједнице у циљу бољег упознавања са локалном историјом.

Кључне речи: демографија, историјска демографија, пописи, црквене матичне књиге, матичне књиге рођених, матичне књиге венчаних, матичне књиге умрлих, локална историја.

Демографија (*demos* – народ, *graphein* – описивати) је наука о становништву чији је задатак да проучи становништво, његову бројност и просторни распоред. Термин се први пут помиње половином XIX века у радовима А. Гиларда (А. Guillard-a). По њему, „демографија је по предмету истраживања синоним закона о становништву“ (према Breznik 1980: 7). Појам демографија се најчешће везује са појмом демографски развој. Овај појам је шири и означава „комплексан процес кога чине природно и механичко кретање становништва (наталитет, фертилитет, смртност и миграције),

* Доцент, marsenicmilos@gmail.com

као и промене у демографским структурама (биолошке, социо-економске и интелектуалне)“ (Breznik 1980: 7). Демографски развој показује особине (закономерности и правилности) које су својствене оном степену развоја на којем је становништво.

Мотиви због којих је становништво евидентирано и пописивано од најстарије прошлости до данас су многобројни. Најважнији разлог је потреба власти да поседује податке који ће омогућити детаљнији увид у бројност становника неке просторне јединице: државе, региона, општине, града, села, насеља. Прикупуљени подаци су се користили у различите сврхе: за планирање прехране становништва, у војне потребе, за наметање пореских обавеза, за планирање и изградњу образовних и здравствених капацитета ради ангажовања ресурса власти. Од првобитног прикупуљања података због фискалних, војних и других потреба постепено се долазило до тражења законитости кретања и распрострањености становништва што је демографију учинило науком. Са утврђивањем ових закономерности, временом се дошло до жеље да се утиче на повећање или смањење популације (Крстић 2007: 7).

Историјска демографија је настала као историјска дисциплина, и бави се историјом развојка становништва (Breznik 1980: 20). Њен задатак је да проучава особености свих фактора који су, у неком историјском периоду, утицали на појаву и трајање одређених демографских трендова и процеса. Савремена историографија ствара потребу да се пажња са политичке историје пренесе на живот обичних људи. Томе помаже историјска демографија. Она је настала половином XX века у Француској, а основао ју је математичар и статистичар Луј Анри. Убрзано се развија и њеним резултатима се користе многе науке. Историјска демографија обрађује оно што се традиционалним истраживачким поступцима и приповедањем не може урадити. Она проучава појединачна, групна, намерна или спонтана насељавања, даје увид у преплитања економских, културних, верских и националних интереса, открива и налази назнаке о сукобима антагонистичких група у некој земљи или насељу, проучава односе између различитих друштвено – економских група унутар становништва: грађана и сељака, староседелаца и дошљака, богатих и сиромашних, између верских група.

Демографија има задатак да сакупи податке о становништву из различитих извора. Најзначајнији извор за демографе су пописи становништва. Савремена демографска проучавања заснивају се на сигурним подацима о становништву једне заједнице која се узима за предмет посматрања, а такви, најверодостојнији подаци се налазе у државним пописима који се изводе по утврђеној процедури. Интервал пописа је, у савремено доба и по међународним правилима, десет година. У XIX веку интервал је био краћи, пописи су се вршили на пет година.

Матичне књиге региструју природно кретање становништва (рођење, венчање, развод, смрт) кроз рад надлежних матичних служби (матичара). Природно кретање становништва (витална статистика) је, уз пописе, неопходан извор за прикупљање података о саставу становништва. Механичко кретање становништва (имиграција, емиграција, миграциони салдо) се евидентира и води у другим службама. Од осталих извора којима се демографи служе битни су и регистри становништва које воде државни органи и који су настајали због различитих потреба, а који могу послужити као помоћ и допуна пописима. У регистре се уписују пријаве и одјаве боравка. Статистичке публикације (билтени), анкете, студије и анализе других наука комплетирају слику становништва на одређеној територији. Укрштањем података виталне статистике са подацима надлежних служби добија се тачан број становника у одређеном тренутку, што је од користи државним органима, демографима и историчарима.

Пописи становништва у Кнежевини (Краљевини) Србији су вршени током целог XIX века, у релативно правилним размацима. Становништво је пописивано: 1834, 1846, 1850, 1854, 1859, 1863, 1866, 1874, 1884, 1890, 1895. и 1900. године (*Статистика* 1905: I). Све пописе пре 1890. вршиле су окружне комисије са циљем да се оствари увид у број пореских глава и имовно стање народа. Пописе, почев од 1890. године врше општински судови који су имали задатак да утврде прави број становника (фактичких и правних), што је била одлука Статистичког конгреса одржаног 1873. године у Петрограду. На конгресу је установљен и термин одржавања пописа за све земље, да би се подаци могли упоређивати. У XX веку, пописи на територији Краљевине Србије су одржани 1905. и 1910. године. У периоду Краљевине СХС, пописи су одржани 1921. и 1931. године. Након Другог светског рата, први попис је урађен 1948. године, за којим следи попис из 1953. године (*Становништво* 1953: 39–41). Следећи пописи су били: 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. године.

МАТИЧНЕ КЊИГЕ

Демографи и историчари су често пред изазовом да се користе и сваким другим податком, нарочито ако он допуњује скупове података које обрађује статистика, односно ако приказује живот људи шире од пописа или пак ако се обраћа времену које не располаже пописима. Протоком времена, природно кретање становништва добија већу улогу и постаје извор за прикупљање статистичких података за проучавање становништва, за изучавање економских, здравствених, просветних, верских и културних прилика у земљи.

У том смислу свака евиденција је добродошла, али неупоредиву предност имају матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, које су се водиле у надлежним црквама. За историјску демографију прворазредни извори су матичне књиге.

„Матичне књиге су основне службене евиденције о личном стању грађана.

О личном стању грађана воде се: матична књига рођених, матична књига венчаних и матична књига умрлих.

У матичне књиге уписују се чињенице рођења, брака, смрти и друге законом предвиђене чињенице и промене у вези са њима“. (*Zakon* 20/2009; 145/2014).

Матичне књиге су, у почетку, биле црквена а касније и државна приватно – правна евиденција о особама, односно о њиховим грађанским стањима. Ове књиге, *Matricula*-е, могу бити:

- матичне књиге крштених (лат. *Liber baptisatorum*),
- матичне књиге венчаних (лат. *Liber copulatorum*),
- матичне књиге умрлих (лат. *Liber defunctorum*),
- матичне књиге крижманих (код католика), (лат. *Liber confirmatorum*),
- матичне књиге породица (пописи породица, стања душа, анаграфи), (лат. *Liber status animarum*).

Вођење матичних књига везује се за Тридентски концил (1545–1563), када је римокатоличким свештеницима уведена обавеза вођења евиденције о крштеним, венчаним, крижманим и умрлим. Нешто касније, 1616. године, енцикликом папе Павла V прописује се вођење наведених матичних књига (Предојевић 2000: 305).

Уписивање у матичне књиге преноси се и у Кнежевину Србију по образцу за матичне књиге римокатолика. Најраније су подаци почели да се бележе у Београду, на иницијативу Српске митрополије, 1816. године. Након тога, следеће књиге почињу да се воде у Шапцу од 1824. и за њим, вероватно у Крагујевцу. На територији Србије (без Војводине) матичне књиге рођених, венчаних и умрлих воде се од 1836. године (*Природно крешање* 1957: 1). Ова обавеза постаје званична 1844. године увођењем Грађанског законика Књажевине Србије.

Упис у матичне књиге је за државу био начин контроле становништва, његове бројности и распрострањености; у практичном смислу у сврхе планирања, праћења и остваривања фискалних и војних потреба и могућности вођења политике у тим доменима. Матичне књиге, као ни остали историјски извори „у своје вријеме, нису настали због знанствених потреба, него да омогуће контролу над народом са стране политичких, административних, војничких и вјерских ауторитета“ (Krivošić 1989: 13).

Матичне књиге су водили свештеници, мање или више уредно. Иако је предвиђено шта се од података мора уписати, то није увек поштовано јер је посао обављан без упутстава и контроле. Пропуста је било, углавном случајних, изазваних болешћу или немарношћу свештеника и пролонгирањем уписа за касније време. Тада би се податак заборавио или погрешно уписао. Тако унети подаци се не могу сматрати без резерве тачним

и поузданим, али је тешко наћи друге чињенице које се могу упоредити са овим у смислу критике исказа и утврђивања истинитости. Писменост свештеника није била једнака, старији су били мање образовани за разлику од млађих, школованијих. Овај проблем је нарочито видљив за саме почетке вођења евиденције.

Статистичко одељење при Министарству финансија у Србији основано је 1862. године. Посао контроле уношења података прешао је на ову службу. Први руководилац одељења је и први српски статистичар, Владимир Јакшић. Подаци су, од оснивања одељења, постали поузданији, евиденција је била уреднија. Сем фискалне улоге, подаци су имали и статистичку улогу. Ово одељење је редовно објављивало податке из свог домена.

Тек од 1879. године Статистичко одељење даје упутства свештеницима како да се уписују витални догађаји (рођења, венчања, умирања) и тада почиње релативно уредно вођење података, под контролом државе. У уводном делу сваке од матичних књига налазе се напомене свештеницима који уписују податке. Уз упутства, наводе се одредбе чланова Казнителног закона за Књажество Србију из 1860. године, којима се оштро санкционишу пропусти у вођењу књига. У случају да се не поштују прописана правила у вођењу протокола за матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, казна иде до 50 талира или једне године затвора (члан 142). Сваки свештеник води књигу за своју нурију (парохију). За чување књига, ако свештеника има више, задужен је најстарији свештеник по рукоположењу. Његова је дужност да чува и одговара за књиге и да контролише њихову уредност и правилан унос. У случају злоупотреба, предвиђена је казна од десет година затвора (члан 143). Књиге се имају водити уредно, читко и разговетно. Треба уписати све предвиђене податке и нарочито водити рачуна о хронолошком редоследу „да ко се пре родио или венчао или умро да се пре запише“.¹

Без обзира на мањкавости, ово је једина архивска грађа која омогућује да сагледамо живот обичних људи у, за њих, најважнијим тренуцима живота: рођењу, венчању, смрти. Сваки од тих уписаних, малих људи, кроз ове догађаје доживљавао је и тренутке највеће среће и личне драме. У овим изворима нема великих људи, догађаја од пресудне важности, овде су само чланови заједнице који су оптерећени основним животним бригама. Ови извори су једина документација за историју простог народа и у њима нема дотеривања и улешшавања података. „Оне су (парохијске књиге, оп. ау.) сада чудесна и скоро једина документација за историју простог пука... Ниједан документ није истинит као парохијска књига, тај списак судбина који фиксира тренугак“ (Šoni 1977: 166).

1 Историјски архив Ниш. *Мајична књиџа рођених Саборне цркве у Нишу 1891–1892; књиџа 23, 1892. s. p.*

Матрикуле су врело података, врло разноврсних, којих на другим местима нема. Након њихове анализе, може се доћи до разноврсних података о различитим чињеницама: о епидемијама, заразним болестима, губицима у ратовима, недостатку хране, хигијенским условима. Сагледава се и социјална структура тадашњег друштва: економска, образовна, радна, полна и старосна. Такође, открива се колико је било школованих људи, разних чиновника, занатлија, радника, сељака, трговаца и припадника осталих друштвених категорија. Сазнаје се број рођене деце али и њихове болести, види се просечна старост умрлих и од чега су умирали старији. Јасно се виде миграциони процеси, уз целокупну виталну статистику. Број рађања, венчања и умирања се повећава са повећањем бројности становника самог насеља али и са крупнијим догађајима који утичу на историју насеобине (ратови, изградња железнице).

Матичне књиге су вођене у оквиру верских заједница. У новије време, после Другог светског рата, вођење матичних књига прелази у надлежност државних органа, матичних служби у општинама. Књиге су одузете од цркава и верских заједница 1946. године Законом о државним матичним књигама. Овим законом је регистрација природног кретања становништва (рађање, умирање, склапање и развод бракова) пренета на државне органе (матичне службе у општинама, Завод за статистику) (*Природно кретање* 1957:3). Првобитна намера је била да се препишу и касније врате (до 31. 12. 1950). То није учињено и матрикуле су похрањене у државним архивима. Одлуком Владе Републике Србије из 2011. године решено је да се матичне књиге врате црквама и верским заједницама од којих су одузете. Како је у питању око 20.000 матичних књига, враћање иде споро, јер се исте морају ископирати.

Формални избор и начин уписивања у књигама одредили су и доступност информација, карактер података који су сачувани и њихову употребљивост у разумевању и објашњењу прошлости.

МАТИЧНЕ КЊИГЕ РОЂЕНИХ

Рађање је природна појава која је директно везана за репродукцију становништва. Демографију интересују бројност и учесталост рађања, са освртом на факторе који могу да утичу на плодност становништва. Како будућности нема без нових нараштаја, рађање је појава која је врло битна за целокупно друштво. Кроз однос различитих, а ипак међусобно повезаних података, налазе се законитости које помажу да се одреде чиниоци који одређују стабилност и напредак популације. Зато је значај проучавања ових књига велики.

Матице рођених у себи садрже обиље података о новорођенима, родитељима и кумовима. У старијим матичним књигама, на дволисту фолијанта (заједно и лева и десна страна), величине 510 x 380 mm, налази се по 12 новорођенчади. Од 1891. године величина књига се смањује (405 x 280 mm), али сада сваки од новорођених има своју страну и упис је детаљнији и читљивији.²

Од података који се налазе у овим књигама, истаћи ћемо следеће:

- *Крепање броја рођених по годинама и месецима.* Државним органима је потребно, из већ поменутих разлога, да знају број рођене деце по годинама. Наталитет (број живорођене деце у односу на укупан број становника) је мерљива категорија и врло је битан свакој заједници, ради предвиђања активности друштва у предстојећем периоду. Сувишно је рећи да се наталитет из XIX века не може поредити са данашњим, али то није тема овог рада. За период који нам је доступан из матичних књига рођених (Ниш, 1879–1900), уочавају се правилности које се понављају и у статистичким годишњацима поменутог Статистичког одељења. На нивоу земље, највише рођених је било у фебруару, затим октобру па марту. Најмањи број рођених био је у децембру, а тек нешто више деце се рађало у летњим месецима. Зими се рађало највише деце а лети најмање.³
- *Пол рођених.* Правило је да на 100 рођених девојчица долази од 105 до 107 дечака. Полна структура становништва се утврђује кроз коефицијенте маскулинитета и феминитета.
- *Имена рођених и њихова фреквенцијоси.* Ономастика је грана лингвистике која проучава лична имена. Давање имена је резултат различитих околности и тренутне моде. За поменути период најчешће давана имена у Нишу су: Лепосава, Душан, Даница, Милева и Даринка.
- *Презимена рођених и њихова фреквенцијоси.* И презимена су обележја чланова неке заједнице. Уз најучесталија (Јовановић, Стојановић, Петровић, Ђорђевић) налазе се и ретка, посрбљена и страна презимена, чији су носиоци новонасељени грађани.
- *Социјална структура родитеља.* Друштвено-социјална структура становништва указује на друштвене групе унутар локалне заједнице и на најучесталија занимања тога времена. Међу занимањима су и стара, сада већ заборављена (сарач, терзија) али и нова, која су резултат техничког прогреса (машиновођа, снајдер).

2 Историјски архив Ниш. *Мајичне књиџе рођених Саборне цркве у Нишу 1879–1900, књиџе 20–29; и Мајичне књиџе рођених Свејиниколске цркве у Нишу 1879–1900, књиџе 30–32.*

3 Статистичко одељење Министарства народне привреде. *Стаτισијика рођења, венчања и умирања у Краљевини Србији од 1880. до 1887. године, свеска XVII*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1893, XXVII

- *Социјална стируктура кумова.* Кумство је хришћански обичај и у ранија времена, на кумство се много полагало. Кум је сведок и гарант пред Богом да ће новопридошли члан друштва исповедати веру до краја живота. И из структуре занимања кумова види се пресек друштва, као и друштвене категорије тога доба.
- *Деће по реду у породици.* Породице су у Србији XIX века имале много деце. Веће потомство налагала је патријархална средина а и смртност малог детета се компензовала новорођеним чланом породице. Које је дете по реду указује и на бројност тадашње породице. Било је фамилија, додуше ретких, које су имале и преко 15-оро деце. Просек у Србији крајем овог века је 3,97 детета по домаћинству.⁴
- *Близанци.* Број близанаца је био на нивоу од 2,71%.⁵
- *Ванбрачна деца.* Ова деца су, у патријархалној Србији, гледана као доказ неморала својих родитеља, већином припадника нижих социјалних слојева. Просек за целу земљу је 0,91% свих новорођених.⁶
- *Деца са телесним недостацима.* Надлежни свештеници су описивали недостатке који су се могли видети голим оком. Бројност деце са недостацима је била релативно мала.
- *Примање православне вере.* У књигама рођених има примера да се прелазе у православље и то из мухамеданске, римокатоличке, протестантске и јудејске вере. Разлози преласка су били различити (удаја, мешовити бракови, напредовање у каријери (официри)). Због бољег положаја оних који мењају веру, и кумови су били вишег социјалног статуса.

МАТИЧНЕ КЊИГЕ ВЕНЧАНИХ

Демографија проучава нупцијалитет (брачност) и тражи закономерности у њиховом склапању ради њиховог што успешнијег функционисања. Већина рађања догађа се у браку, тако да он постаје незаобилазан демографски фактор. Брак је важна друштвена институција, заједница мушкарца и жене која је формирана ради заједничког живота, стварања и гајења деце. Брак је основа на којој се формира породица, заједница родитеља и деце. На породицу се гледа као на основну ћелију друштва из које произилазе њена репродуктивна, социјална, економска и васпитна улога.

У Србији XIX века брак је могао да се склопи релативно рано. За момке је та граница била 17 година, а за девојке 15 (по Уредби из 1837. године). У варошима су момци који су стасали за женидбу ступали у брак између

4 Исто: XV

5 Исто: XXXIII

6 Исто: XXI

20. и 25. године, а девојке између 17. и 20. године. У руралним деловима земље граница ступања у брак се спуштала наниже. Разлика у годинама младенаца је била, у просеку, од 5 до 9 година.

Бракови су у Србији били трајни, а до развода (диворцијалитет) је долазило врло ретко. Патријархалност средине је утицала на њихов мали број. Други разлог који је тадашња статистика рачунала као прекид брака је смрт једног од супружника. Бракови на селу су били трајнији од варошких.

Скоро сви бракови су по правилу склапани у цркви. Бракове је склапао свештеник и информације о младенцима је уписивао у црквену матичну књигу. За разлику од црквених бракова, грађанских бракова је било врло мало. Они су склапани између припадника различитих верских група или када црква није дозвољавала развод и венчање. Склапани су у државним институцијама пред матичарем као представником државе.

Као и код књига рођених, до 1890. године на дволисту је било уписано шест парова младенаца. Касније се формат мења и сваки брачни пар има посебну страну у коју се уписују подаци.

Ове матичне књиге нам нуде следеће податке:

- *Крепње броја венчаних по годинама и месецима.* Склапање брака се, за разлику од других виталних догађаја, може обавити у зависности од прилика које на то могу утицати и може се прилагођавати календару и годишњим добима. У Србији XIX века венчања се нису обављала у време великих постова, пред Ускрс и Божић, што значи да марта и децембра склапања бракова није било. Државна статистика евидентира да се највише венчања догоди у новембру, јануару и фебруару, а најмање августа и јуна.⁷ Венчања су најбројнија у зимским месецима, када се заврше пољопривредни радови и када иначе има више слободног времена у односу на летње месеце. Велики број бракова се склапа у јануару и фебруару, што је нека врста компензације за несклапање бракова у децембру (због Божића). И бројност венчања у новембру је одраз жеље да се стигне пре Божићног поста. Летњих месеци је врхунац радова у пољу што није повољан моменат за склапање брака.
- *Староси младенаца.* Да би се женио, момак је морао да се финансијски обезбеди, да има посао или занат од кога би могао да издржава породицу. Код девојака је повољан тренутак био онај када достигне физичку зрелост и може да рађа. Најучесталија година у којој су мушкарци ступали у брак је 25. (за њом 24. и 23), што је по

7 Статистичко одељење Министарства народне привреде. *Статистика рођења, венчања и умирања у Краљевини Србији од 1880. до 1887. године, свеска XVII*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1893, VIII

некадашњим нормама била довољна зрелост за формирање породице. За девојке је најфреквентнија година за удају била 18. (након ње 20. и 19).⁸

- *Брачно стање венчаних.* Брачно стање је описивало статус младенаца пре ступања у брак. Било је доста удоваца и удовица а касније се јавља и категорија разведених. Број до тада нежењених/неудатих је био 82%, удоваца/удовица 17% а разведених је било 1%.
- *Брак по реду младожење и младе.* И који је брак по реду младенцима се уписивао у књиге. Првих бракова је било 82%, других 16%, трећих 2% док се за четврти брак одлучивало врло мало особа.
- *Социјална структура младожења, очева младожења и кумова.* У овим књигама се налазе подаци који осветљавају социјалну структуру тадашњег друштва, са одговарајућим распонем занимања. И овде старија занимања полако нестају а јављају се нова, позападњачена.
- *Социјална структура невести.* Као занимање невесте наводило се занимање њеног оца а у случају да је удовица, уписивало се занимање преминулог мужа. Најпожељније за брак су биле трговачке кћери.
- *Порекло младенаца.* Из података о пореклу младенаца може се видети и социјална покретљивост становништва. Број оних који су читав живот провели у једном месту се смањивао у корист оних који су у потрази за послом и бољим животом били спремни да промене, не само место живљења, већ и државу. Мушкарци су покретљивији од жена ако је у питању веће растојање а невесте ако је растојање мање (удаја, локална миграција).

МАТИЧНЕ КЊИГЕ УМРЛИХ

Смртност (морталитет) је негативна компонента природног кретања становништва. Витална статистика укључује посматрање више повезаних појава битних за живот појединца и заједнице: наталитет, нуцијалитет и диворцијалитет, као и морталитет. Међусобни однос бројности рађања, брачности, развода и смртности демографији омогућује да уочи правилности које важе за поједину друштвену групу у неком периоду, али и за становништво у целини.

Демографска анализа смртности становништва има за циљ да упореди обим и структуру умрлих. Ово упоређивање зависи од мноштва социјалних, медицинских и других чинилаца: од пола умрлих, старости, брачног стања

⁸ Историјски архив Ниш. *Матичне књиге венчаних Саборне цркве у Нишу 1879–1900, књиге 1–4*; сви подаци за матичне књиге венчаних су преузети из наведених матичних књига;

умрлих, занимања, здравствене културе. Циљ је да се утврде појаве и тенденције у смртима појединаца и како то утиче на колектив (узроци, последице, разлике у нивоу смртности између различитих група на регионалном, националном и државном нивоу) (Крстић 2007: 81).

Важни чиниоци који утичу на морталитет су: старосна структура становништва (смртност старијих је већа од смртности млађих), здравље појединца и свест о истом, хигијена, животни стандард (богатији умиру ређе од сиромашних), образовање, здравствени услови. Осим пописа, о овим битним чиниоцима морталитета међу становништвом податке нуде и црквене матичне књиге.

Као и код осталих матичних књига, детаљност података зависи од уносноца као и од могућности уноса тражених садржаја. До 1890. године, на дволисту је 12 преминулих а касније се подаци уносе тако да сваки преминули има своју страну.

Црквене књиге умрлих садрже следеће информације:

- *Креињање броја умрлих по годинама и месецима.* Како број умрлих зависи од мноштва фактора, тако се њихови бројеви мењају по годинама, у зависности од евентуалних ратова, епидемија заразних болести и сличних, демографских чинилаца. Статистике Србије са почетка прошлог века, а и матичне књиге у које смо имали увид, као месеце са највише смртних исхода означавају: март, јануар, фебруар и децембар, а са најмање јун и мај.⁹
- *Пол умрлих.* Стопа смртности мушкараца је већа од стопе смртности жена. Како је на рођењу мушкараца више, разлика се изједначава током година.
- *Старосић умрлих.* Смртност је у првој години живота врло висока. Повећана смртност рођене одојчади бележи се и данас. Смртност од прве године живота па до 12. године брзо пада, у 12. години је на свом минимуму, затим лагано расте како се старост повећава. Статистика је за децу у првој години живота, у Србији крајем XIX века, поразна. Од укупног броја умрлих у периоду 1880–1887. године, у Србији је на умрле у првој години живота отпадало 28,24%.¹⁰ За Ниш у истом периоду је проценат умрле одојчади 24,17%. У посматраном периоду, смртност деце је у односу на смртност одраслих била 54:46%.

9 Историјски архив Ниш. *Матичне књи́ге умрлих Саборне цркве у Нишу 1879–1902, књи́ге 5–13; и Матичне књи́ге умрлих Свештеничких цркве у Нишу 1879–1901, књи́ге 17, 18.* Сви подаци за матичне књиге умрлих су преузети из наведених матичних књига.

10 Статистичко одељење Министарства народне привреде. *Статистика рођења, венчања и умирања у Краљевини Србији од 1880. до 1887. године, свеска XVII*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1893, LI

- *Брачно стање умрлих.* Ови подаци показују који је однос умрлих који јесу или нису били у браку пре смрти, којима је брачни партнер преминуо или су разведени.
- *Узрок смртии.* Узроци смрти су различити. Најбројнији су болести али има и несрећних случајева, убистава, самоубистава. Од болести тог времена најсмртоносније су неке које су нам данас више или мање познате: туберкулоза, запаљење плућа, црева и мозга, велики кашаљ, богиње, тифус, дифтерија. У нишким матичним књигама забележене су епидемије туберкулозе 1879. године, затим 1884. године епидемија великих богиња и великог кашља, а 1886. године епидемија запаљења плућа и црева.
- *Социјална структура умрлих.* Како су умрли људи старије доби, њихова занимања дају пресек старих занимања и саме структуре становништва из ранијих периода: надничар, терзија, трговац, обућар, баштован, механција, бакалин, рабација, земљоделац...
- *Социјална структура очева умрле деце.* У случају да премине дете, у књиге је уписивано занимање оца. Како су у питању млађи људи, састав је унеколико другачији: терзија, надничар, обућар, бакалин, баштован, механција, рабација, пекар, трговац...
- *Порекло умрлих.* Ови подаци су се доследно уносили у матичне књиге и показују друштвену покретљивост живља. Осим најбројнијих, рођених Нишлија, следећа група по бројности су насељеници из других делова земље а били су бројни и досељеници рођени ван Србије.
- *Учесталост обављања исповести пре смртии.* У болести се људи пред свештеником кају за учињене грехе и од њега добијају опрост грехова. И ова информација је уписивана у књиге. Број оних који су се исповедили износио је око 13%.

* * *

На Косову и Метохији, до ослобођења 1912. године, не постоје поуздани подаци о становништву јер Салнаме Косовског вилајета из 1893. и 1910. године дају непотпуне и нетачне податке. Први попис су урадиле војне власти Краљевине Србије 1913. године али ти подаци нису поуздани а ни комплетни, јер је становништво три среза (пећки, источки, ђаковички) било под управом црногорске војске.¹¹ Први попис по међународним правилима је спроведен 1921. године. У демографији се за Косово и Метохију

11 Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије. *Становништво Народне Републике Србије од 1834–1953, серија Б, свеска 1*, Београд: Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије, 1953, 23–26.

до 1921. године узимају такозване „процене“ направљене према упитницима упућеним матичним уредима о виталној статистици, почев од 1911. године па до краја Другог светског рата. Матични уреди су се за попуњавање упитника служили црквеним матичним књигама. По дефиницији „сталних рејона“ АО Косово и Метохија је имала четири рејона (Звечан, Косово, Метохија, Шарски крај).¹²

Из напред наведеног, може се наслутити значај црквених матичних књига (рођених, венчаних и умрлих) за демографска истраживања и прикупљање података којих у пописима нема. За локалну историју ово је незаобилазно обиље вредних и јединствених података.

Специфичност истраживања црквених матичних књига је у врсти и избору података које нуде. Матичне књиге пружају мноштво података које немају остали извори, оне нуде личне и приватне податке, којих нема у службеним изворима. Ако упоредимо податке које оне садрже и податке које нуде пописи, уочавамо разлике. Пописи доносе само квантитет, бројеве иза којих нема људи. У матичним књигама су стварни људи, са својим судбинама, именима и презименима, занимањима, радостима и личним трагедијама. За највећи број становника, ови записи су њихова једина помињања. Матичне књиге пружају изобиље података, другачије садржине у односу на друге врсте извора, чиме се препоручују научницима за коришћење.

Надамо се да би овај осврт на ову врсту историјских извора могао да буде подстицај младим истраживачима са Косова и Метохије да раде на црквеним матичним књигама и осветле нам ту страну наше историје.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Историјски архив Ниш. *Матична књиџа рођених Саборне цркве у Нишу 1891–1892, књиџа 23, 1892.*

Историјски архив Ниш. *Матичне књиџе рођених Саборне цркве у Нишу 1879–1900, књиџе 20–29.*

Историјски архив Ниш. *Матичне књиџе рођених Свејиниколске цркве у Нишу 1879–1900, књиџе 30–32.*

Историјски архив Ниш. *Матичне књиџе венчаних Саборне цркве у Нишу 1879–1900, књиџе 1–4.*

Историјски архив Ниш. *Матичне књиџе умрлих Саборне цркве у Нишу 1879–1902, књиџе 5–13.*

Историјски архив Ниш. *Матичне књиџе умрлих Свејиниколске цркве у Нишу 1879–1901, књиџе 17, 18.*

12 „Природно кретање становништва Србије од 1863–1954. године“, у: *Прикази*, бр. 20, Београд: Завод за статистику, 1957, 6–7; процене броја укупног становништва на КиМ: 38–40, броја венчаних 44–46, рођених 52–54, умрлих 60–62.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Zakon* 20/2009; 145/2014: Službeni glasnik RS. *Zakon o matičnim knjigama*, br. 20/2009 i 145/2014, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maticnim_knjigama.html>. [10. 2. 2018].
- Природно кретање* 1957: „Природно кретање становништва Србије од 1863–1954. године“. У: *Прикази*, бр. 20, Београд: Завод за статистику.
- Становништво* 1953: Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије. *Становништво Народне Републике Србије од 1834–1953*, серија Б, свеска I, Београд: Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије.
- Статистика* 1893: Статистичко одељење Министарства народне привреде. *Статистика рођења, венчања и умирања у Краљевини Србији од 1880. до 1887. године*, свеска XVII, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Статистика* 1905: Министарство народне привреде, Управа државне статистике. *Статистика Краљевине Србије, књ. XXIV, (Попис становништва у Краљевини Србији 31. децембра 1900. године)*, II део, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Breznik 1980: Dušan Breznik. *Demografija: analiza, metodi i modeli*. Beograd: Centar za demografska istraživanja: Institut društvenih nauka: Naučna knjiga.
- Krivošić 1989: Stjepan Krivošić. „Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige“. *Arhivski vjesnik*. god. 31/1988. sv. 32. Zagreb: Arhiv Hrvatske. 13–30.
- Krстић 2007: Војислав Крстић. *Становништво југоисточне Србије: компаративна студија демографској развојка*. Ниш: Завод за урбанизам.
- Предојевић 2000: Ненад Предојевић. „Заштита црквених и државних матичних књига (анализа стања, очуваност и питање даље заштите)“. *Архивска грађа као извор за историју*. Међународни научни скуп 15–16. мај 2000. год. Београд: Архив Србије. 305–312.
- Šoni 1977: Pjer Šoni. *Civilizacija klasične Evrope*. Prev. Nikola Bertolino. Beograd: Jugoslavija.

Miloš M. MARSENIĆ

PARISH RECORDS AS DEMOGRAPHIC DATA SOURCES
OF A LOCAL COMMUNITY

SUMMARY

Demography is a science which studies population while historical demography is concerned with the history of population growth. The basic source of data for a certain population is census records. In addition to census records, huge amounts of data can be obtained from parish records which register events at the moment of their happening. Birth, marriage and death records contain data which could not be found in census records: dates of birth, marriage and death of individual persons, names, surnames, professions, origins of the recorded people, marital status and the age of the married and the dead as well as causes of death. Because of the data found in them and the need to study the life of an ordinary man, parish records are a valuable historical source for demographers and historians. Thus far, parish records have not been used sufficiently. Earlier, they were under the ownership of religious communities while today they are kept in archives. This facilitates their use for different purposes. They can have great significance for a demographic analysis of a local community with the aim of providing better acquaintance with a local history.

Key words: demography, historical demography, census records, parish records, birth records, marriage records, death records, local history.